

Élő hidak, városok a Duna két partján

Pozsonyban, 2001. február 15–16-án e témakörben zajlott a Duna menti tartományok és megyék kulturális-tudományos munkabizottságának 5. nemzetközi konferenciája. A résztvevő bizottsági tagok, szakemberek, politikusok, a diplomáciai testület tagjai és a sajtó képviselői által nagy érdeklődéssel kísért tanácskozást Alsó-Ausztria Tartományi Kormányhivatala, a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma, az Osztrák Kelet- és Délkelet-Európa Intézet rendezte, az Európai Unió interregionális programjának támogatásával, a pozsonyi Duna-parton emelkedő Dévény Szálló kongresszusi központjában. Közép-Dunántúl régió Duna menti megyéit hárman képviseltük: Komárom-Esztergom megyéből dr. Kemecsi Lajos néprajzkutató, a tatai Kuny Domokos Múzeum munkatársa és Juhász János a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzati Hivatal osztályvezetője. Magam, Fejér megye képviselőjeként, előadást tartottam a téma magyarországi vonatkozásairól.

Településkutatók, városépítésszek, idegenforgalmi szakemberek, de az egyszerű turisták is gyakran hasonlítják össze Budapestet Béccsel. Megállapítják, hogy a Duna domináns szerepet játszik Budapest városképében, a városszerkezet egyik alakítója. Bécs esetében a Duna epizód szereplő a városképben, a Duna-csatorna, de főként a Duna nem foglal el központi helyet. A két főváros összehasonlítása ráirányította a figyelmet a Duna-kétparti településeinek létrejöttére, fejlődésük vizsgálatára. Bécs Duna-kétpartiságának alakulásában jelentős változás az elmúlt évszázad utolsó harmadában a *Duna-torony* (1964) és a *Duna-park Központ* (ENSZ-városrész, 1979) felépítése. A folyam új medrének kialakítása, új autópálya, gyorsforgalmi utak, felüljárók, hidak, metróvonalak építése kapcsolódott ahhoz a településfejlesztéshez, amelynek révén az osztrák főváros a Duna bal partján egy új, megtekintésre méltó városrészt nyert.

Megyék a folyam két partján

De nem csupán Duna-kétparti települések, városok jöttek létre, hanem az egyházi és az állami igazgatás területi egységei között is előfordultak Duna-kétpartiak. A magyar református egyházi igazgatásban ma is létezik a Dunamelléki Református Egyházkerület, amely a Duna mindkét partján elhelyezkedő egyházmegyéket foglalja magába, püspöki székhelye Budapest. A Felső-Dunamelléki Egyházkerülethez Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont és Nógrád vármegyék református eklézsiái és lelkészei tartoztak, püspöki székhelye Somorja, Komárom, Magyaróvár és Halászi voltak. 1734-ben egyesült a Dunántúli Református Egyházkerülettel, de továbbra is a Duna mindkét partjára kiterjedt, egészen az első világháború végéig.

A magyar államigazgatás ezeréves területi egységeinek sorában Duna-kétparti vármegyék is létrejöttek, amelyekkel a néprajzi, településföldrajzi, történeti földrajzi kutatás több alkalommal is foglalkozott. Tatabányán az elmúlt évtizedben Körmenyi Géza szerkesztésében a *Paraszti élet a Duna két partján* című sorozat négy kötete jelent meg, amely magyarországi és szlovákiai magyar kutatók közreműködésével arra vállalkozott, hogy az 1920 óta a Duna, mint határfolyó által elválasztott, azelőtt kétparti Komárom és Esztergom megyék népi műveltségét bemutassa. A könyvsorozat jól dokumentálja a folyam két partjának kulturális azonosságát, azt bizonyítja, hogy a népi kultúra elemei, szálai ma is összekötik a Duna két partját.

Korábban Bátty Zsigmond pontosan e terület kapcsán érintette ezt a fontos Duna-völgyi kérdést. *Egy-két szó az Esztergom-váci Dunaszorulat emberföldrajzához* című tanulmányában Bátty felfigyelt a Duna-völgy néprajzi, kulturális jelentőségére: „Ha Középeurópa prehistóriájával foglalkozó munkákat olvasgatunk, meglepődve látjuk a hosszú Duna-völgynek,

mint természetkijelölte nyugat-keleti útvonalnak ősrégi nagy forgalmi, tehát kulturális jelentőségét. De ugyanekkor megállapíthatjuk azt is, hogy egyes szakaszai nép- és országválasztók voltak." A Duna-völgy legjelentősebb csomópontja a Kárpát-medencében az „Esztergom-váci Dunaszorulat”, ahol Szent István király Esztergomot és Vácot is püspöki székhellyé tette, jöllehet egymás tőzsomszédságában vannak. Bátky észrevette, hogy a Duna-szorosban három egyházmegye (esztergomi, veszprémi, váci) és négy vármegye (Esztergom, Pilis, Hont, Nógrád) határa találkozik, de közülük – az esztergomi főegyházmegye egy kicsi területétől eltekintve – egyik sem lépi át a Duna vonalát. A Duna-szorosától nyugatra és délre viszont a kétparti vármegyék jellemzőek. Korábban Hóman Bálint történész megállapította, hogy a honfoglaló magyar törzsek előszeretettel telepedtek le a folyók szelvényében fekvő partjaira, a törzsek között folyó soha nem jelentett határt, ez hatással volt a kétparti vármegyék kialakulására. Győr, Komárom és Esztergom vármegye a trianoni békeszerződésig (1920), Fejér vármegye a XVI. század végéig Duna-kétparti megye volt. Hóman megállapítását Bátky azzal egészítette ki, hogy a kétparti vármegyék elsősorban olyan síksági tájakra jellemzőek, amelyek földrajzi szempontból mindkét parton hasonlóak, s ahol az átkelés nem utközik nehézségekre. Komárom és Esztergom megyék esetében rámutatott, hogy itt a folyam két partja tájrajzilag jelentősen eltér egymástól, ahol a jó átkelők (Komárom–Újszóny, Esztergom–Párkány) annál fontosabbak, minél kevesebb van belőlük. Bátky nem csupán Duna-kétparti megyéket, városokat említett, hanem a Csallóközben, Komárom megyéből számos olyan Árpád-kori községet sorolt fel, amelyeknek határa a folyam mindkét partjára kiterjedt. Ilyen községek a Duna Budapest–Mohács közti szakaszán és a későbbi történelmi korokban is előfordultak. Dunaegyháza (Bács-Kiskun megye) határának nagyobbik része a XVIII. században a Duna jobb partjára, Fejér megyébe esett. A mohácsiaknak egészen az 1960-as évekig a Mohácsi-szigeten voltak erdei és réti szállásaik, állattartásra, – majd a XIX. század második felében már – földművelésre berendezett tanyáik. A Duna-szigetekben folytatott gazdálkodás, állattartás, rétművelés, gyümölcsstermesztés gyakori ladikos átkeléssel, kompozícióval, szarvasmarha csordáknak a vízen való átúsztatásával járt együtt.

Jó átkelőhely, híd, ikerváros

Kósa László a *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)* című könyvében a Duna-kétparti települések, városok kialakulásának kérdését is felvetette. Jöllehet csak Buda és Pest forrtak össze egy településsé, a hiddal összekötött Esztergom és Párkány, Komárom és Újszóny, Pozsony és Pozsonyligetfalu, a megfelelő kompozícióval rendelkező Visegrád és Nagymaros esetében is fennállt a lehetősége hasonló fejlődésnek. Komárom 1896-ban egyesült Újszónnyal, településeggyüttesüket 1920-ban a trianoni békeszerződés választotta szét. Pozsonyligetfalu 1938–1945 között Németországhoz tartozott. Nagy-Pozsony megteremtésekor, 1946-ban csatolták a szlovák fővárosához. Valójában a második és a harmadik pozsonyi híd (1972, 1983) és egy hatalmas lakótelep (*Luky*) építése után integrálódott teljesen Pozsonyhoz. Visegrád és Nagymaros Komáromtól, Pozsonytól eltérő fejlődéséről így írt Prinz Gyula: „A történelmi megmerevedett városok első hazai példája Visegrád. A Duna szurdokvölgyében, zugában elrejtett és minden átmenő forgalomtól elzárt várhegyalja, éppenszűgy, mint bal parti ikervárosa, Nagymaros völgyzugolya is, faluhelyekké lettek a honfoglalás előtti időkig visszanyúló múltjuk ellenére is.” Mindkét kisváros az 1930-as évekre üdülőhelyé vált. Visegrádon feltárták Mátyás király palotáját, de a két települést nem kötötte össze híd, és Nagymaros fölött nem épült meg a vízlépcső sem.

Budapesttől délre, egészen Újvidék–Péterváradig, illetve Zimony–Belgrádig nem találunk integrálódó, kétparti településpárokat. Kósa Lászlót ezek a tények arra figyelmeztetik, hogy a Kisalföldön keresztül haladó Duna kevésbé vagy egyáltalán nem kulturális határ, ellentétben az Alföldet a Dunántúltól elválasztó folyószakasszal. Itt a Duna jobb partja gyakran meredek, szakadékos magaspárt, ilyen Ercsinél, Rácalmásnál, Dunaujvárosnál, Dunaföldvárnál, Paksnál. Bal partján a lösztáblából 20–30 km széles sávot mosott el, ide építette üledékéből teraszát. Soltig szűk árterülettel ágyazódik be teraszába, majd árterülete kitér, Tolna alatt pedig tekintélyesen kiszélesedik. Elég egy pillantást vetni a Duna-szabályozás előtt készült XVI–II–XIX. századi térképekre, amelyek szeszélyesen kanyargó mellékágakat, ereket, mocsarakat, szigeteket ábrázolnak, közöttük az átkelés nem lehetett egyszerű. Nagyobb, állandó települések, átkelőhelyek mindkét parton, az ártéren kívüli területen épültek. Ez a magyarázata

annak, hogy az egymással szemben fekvő révátkelőhelyek települései (pl. Ercsi–Szigetújfalu, Dunaújváros–Szalkszentmárton), de még a híddal rendelkező városok is (Dunaföldvár–Solt, Bátaszék–Baja) tekintélyes távolságra vannak egymástól, ami a kétparti város kialakulását már önmagában is megnehezíti, lehetetlenné teszi. Ide kapcsolható Teleki Pál megállapítása, mely szerint folyóink nem vonzzák a települést, ezért is oly kevés rajtuk a híd. Budapesttől délre az országhatárig a meglévő kettő mellé az 1930-as évek óta nem épült új helyen Duna-híd. Az 1990-es években mindvégig vita folyt arról, hogy az új híd Dunaújvárosnál, Szekszárdnál vagy Mohácsnál épüljön-e fel. Eközben a számos meglévő mellé Budapestnél két új híd épült (Lágymányosi-híd, M0-ás körgyűrű hídja), amelyekre a megnövekedett forgalom miatt igény mutatkozott. Ugyanakkor a fővárostól délre tervezett új hidak megépítése már nem csupán helyi közlekedési, forgalmi szempontból, hanem a regionális együttműködés, a Kárpát-medencén belüli nyugat-keleti összeköttetés, az Ausztria, Szlovénia, illetve Jugoszlávia, Románia, Ukrajna felé irányuló forgalom miatt sem halasztható tovább.

Gyöngyszemek a Duna mentén

Az Európa Könyvkiadó gondozásában, 1992-ben megjelent *Duna* című könyv szerzője olasz, Claudio Magris, a Trieszti Egyetem germanista professzora, akinek – saját szavaival – szakterülete a dunai népek irodalma. Könyve egyrészt hangulatos, szellemes irodalmi, művelődéstörténeti utazás a Duna mentén, másrészt a térség jelene és jövője szempontjából sorsdöntő problémákat felvető mű. Még akkor is, ha anyaggyűjtése, megírása óta számos politikai, gazdasági, társadalmi kérdés más hangsúlyt kapott a Duna-völgyi országokban. Bár Magris hangoztatja a magyar kiadáshoz írt utószavában, hogy könyve nemcsak a Dunáról, Közép- és Délkelet-Európa földrajzáról, történelméről szól, hanem az 1980-as évek első felében megtett dunai utazásai során felhalmozott történelmi, földrajzi, sőt néprajzi ismereteit is gazdagon visszatükrözi munkája. Magris számára a Duna metafora: „az összetett és az ellentmondásosan rétegződő modern identitás, sőt mindenféle identitás metaforája, mert a Duna nem azonosítható egyetlen néppel vagy kultúrával, hiszen sok országot átszel, sok népet, nemzetet, kultúrát, nyelvet, hagyományt, politikai és társadalmi rendszert összeköt.”

A négy nyári vakációt kitöltő dunai utazás eredményeként a forrástól a torkolatig haladva elsősorban a városok (Donauesschingen, Ulm, Regensburg, Passau, Linz, Bécs, Pozsony, Győr, Komárom, Esztergom, Budapest, Újvidék, Belgrád, Vidin, Rusze, Bräila, Galați) művelődéstörténetéről olvashatunk hangulatos leírásokat. Kiderül a könyvből, hogy a Duna-völgy korántsem egységes. Minden város egyéniség, gazdag múlttal, hagyományokkal, más-más lehetőségekkel jelenkori fejlődésüket tekintve. Belgrádig jelentős volt a német hatás a művelődés, a tudomány, a céhes ipar területén, amit Magris megfelelően hangsúlyoz. Belgrádtól a torkolatig török hatással kell számolnunk. A Duna völgyében Belgrádnál húzódik a legjelentősebb kulturális határ, a folyam itt egyúttal az Osztrák–Magyar Monarchia és a Szerb Királyság közötti határt, a reformációtól megérintett nyugati kereszténység, valamint az ortodoxiához ragaszkodó keleti egyház és a XIX. század óta a Balkánról visszavonulóban lévő mohamedán világ határát is jelentette egészen az első világháború végéig. Magris nem sejtette, hogy Duna-völgyi kutatása után néhány évvel, a délszláv háború során a kölcsönös fenyegetettség kialakításától kezdve a több százezer áldozatot követelő etnikai tisztogatásokig terjedő összecsapásokhoz jutnak el az addig csak művelődéstörténeti, néprajzi tényekként kezelt kulturális határok között élő emberek. A műveltség jobb megértésére, modellezésére, leírására használt kulturális határok a második évezred utolsó évtizedében a Balkánon ismét valódi frontonálakká váltak.

„A Duna úgy fűzi fel partján a városokat, akár a gyöngyszemeket.” – írja éppen Győr és Komárom bemutatása kapcsán Magris. Ha nem tudnánk, hogy megállapítása elsősorban esztétikai tartalmú, a Duna menti városok szépségére utal, az eddig elmondottak alapján vitába is szállhatnánk vele, elsősorban Teleki Pál említett véleményére hivatkozva. Annak igazolására, hogy az itteni városok számára az árvízmentes településterület kiválasztása, a szabályozatlan folyamon a jó átkelés biztosítása nem lehetett olyan egyszerű, mint a lányok számára a gyöngyfűzés, ismét Bátky Zsigmondot idézem: „Közvetlenül az Óregduna partján Pozsonytól Komáromig kevés község van, ezek is sokat szenvedtek az árvizektől, némelyikük idők folytán egészben vagy részben el is pusztult (pl. Körtvélyes, Doborgaz), mások beljebb húzódtak (Aranyos), az egész hosszú vonalon azonban egyetlen jelentős hely sem tudott létre-

jönni, a vízjárás szeszélyessége miatt. Egyedül Somorja jöhet itt számba, bár ez is 2 km-nyire esik a folyamtól, régi kereskedő, vásáros száraz-vámhely és szabadalmas város. Pozsony és Komárom, mindkettő a Duna bal partján, fekvésileg egymáshoz hasonló, de földrajzi helyzet tekintetében sokban eltérő két régi hely. A Kisduna mellett is feltűnően kevés községet találunk s amint látjuk, ezek egy része is a folyam egyes szakaszaira lokalizálódik, úgy hogy több helyen sok kilométernyi utat elvadult galériaerdők, vagy teleptelen rétek, és legelők közt tesz meg a folyó, akárcsak az Öregduna Gönyő és Komárom közti 25 km-nyi hosszú szakaszán.”

Pozsony és Budapest között egyedül Komárom vált Duna-kétparti várossá, amikor az állandó vashíd, az Erzsébet királyné hídja megépítése (1892) után 1896-ban az északi Komárom közigazgatásilag egyesült a déli Újszónnyel. Esztergom a vele szemben fekvő Párkánnyal soha nem alkotott ikervárost, annak ellenére, hogy a két települést 1895 óta összekötötte a Mária Valéria híd, amely 1945-ben osztozott az összes magyarországi Duna-híd sorsában: felrobbantották. Mindkét parti hídfője, pillérei csonkán érték meg az új évezredet, de most remény van arra, hogy a Magyarország és Szlovákia közötti együttműködés keretében, részben európai uniós támogatással újjáépítik. Ezt a reményt láttam megcsillanni öreg barátom, a román kori templomról híres Esztergom megyei Bényben élő Csókás Ferenc néprajzi gyűjtő szemében. Amikor legutóbbi találkozásunk alkalmával a hídra terelődött a szó, ezt mondta: „Ha felépül az új híd, akkor majd könnyebben járhatunk Esztergomba.”

Lukács László

Az erdélyi szászok

A szászok megtelepedése és kiváltságaik a Magyar Királyságban és az Erdélyi Fejedelemségben

Erdély történetében volt egy olyan népcsoport, amely kis lélekszáma ellenére rendkívül jelentős szerepet játszott és máig ható érvénnyel rányomta bélyegét e terület gazdaságára, művelődésére, politikájára. Aki valamennyire ismeri Erdély történetét, tudja, hogy a szászokról van szó, akik a XII–XIII. században telepedtek le ezen a tájon. Megjelenésük egyrészt a Német–Római Birodalom demográfiai és társadalmi helyzetével magyarázható. Az általános népességnövekedés, a társadalmi feszültségek, az a tény, hogy a pénzgazdálkodás tönkretette a parasztság, a kis- és középnemesség egy részét, egyes városok (Worms, Mainz, Köln, Speyer) lakossága pedig felkelt jogai érdekében, népességmozgást indított el. E vándorlás folyamán jelentős csoportok telepedtek meg a német nyelvterületől keletre eső területeken.

A szászok megtelepedése Erdélyben e folyamat keretében játszódott le. A kivándorlás szervezésében az ún. lokátor játszott fontos szerepet. Ő közvetített a letelepedésre szánt területek ura és a betelepülők között, összetoborozta a kivándorolni szándékozókat, kiválasztotta a letelepedés helyét, állatokat, eszközöket, vetőmagot szerzett, cserében pedig földet és bizonyos jogokat kapott az új területen. A telepések általában jogilag szabadok voltak, cenzust fizettek, átörökíthették birtokaikat és faluközösségekbe szerveződtek, amelyeknek élén a bíró állott. Németország területén 1103-ból, 1148-ból és 1313-ból maradt fenn olyan oklevél, amely Magyarországra kivándorolt személyekről tudósít. Az 1148-ból származó adat II. Géza uralkodásának (1141–1162) idejére esik. E korban Erdély déli határát a Bizánci Birodalom fenyegette. Emiatt a király azzal a szándékkal telepítette be a Német–Római Birodalom területéről érkező „vendégeket”, hogy az országnak katonai védelmet is nyújtsanak. Ennek érdekében II. Géza Nagyszében környékéről, a későbbi szebeni, újgyházi és nagysinki szász székek területéről keletebbre telepítette a székelyeket, hogy az újonnan érkezett vendégeknek helyet adjon. A Németország területén keletkezett néhány oklevelet olyan oklevelekkel egészíthetjük ki, amelyek különböző elnevezéssel a már megtelepedett szászokat Erdélyben említik. Egy 1191-ből származó oklevél Ecclesia Theotonicarum Ultrasilvanorum-ról, egy 1192-ben keltezett pedig omnes Flandrensens-ről beszél. Az oklevelek tanúsága szerint nem minden telepes volt német, hanem olaszok, vallonok és franciák is akadtak közöttük. Szász (saxones) elnevezésük csak 1206 után szilárdult meg, amikor II. András király három falu (Romosz,